

زیباشناسی منظر خیابان‌های تهران

سیاست‌های زیباسازی خیابان‌های تهران در چهار دوره تاریخی

محمد آتشین‌بار، پژوهشگر
دکتری معماری منظر، دانشگاه
تهران
atashinbar@ut.ac.ir

چکیده: پس از انتخاب تهران به عنوان پایتخت توسط «آغامحمدخان قاجار»، تحولات اساسی در ساماندهی و توسعه تهران به وجود آمد. محور این تحولات، کشف «خیابان» به عنوان فضایی قابل سرمایه‌گذاری در عرصه‌های مختلف بود. ایجاد احساس مطلوبیت هر چه بیشتر در شهر که با زیبایی خیابان رابطه مستقیم دارد، به توسعه بیش از پیش خیابان‌ها منجر شد.

تهران معاصر در چهار دوره تاریخی (قاجار، پهلوی اول، پهلوی دوم و جمهوری اسلامی) نگرش‌های متفاوتی را در عرصه مدیریت شهری خود تجربه کرده است. زیباشناسی منظر خیابان‌های تهران در پی یافتن راهبردها و چگونگی این نگرش‌ها در زمینه ساخت و مدیریت خیابان است. از آنجا که بسیاری بر این عقیده‌اند تهران دارای اغتشاش بصری است، زیباشناسی منظر خیابان‌های تهران معاصر می‌تواند راهبردهای برون‌رفت از این معضل را در حوزه مورد بحث نمایش دهد.

واژگان کلیدی: زیباشناسی، منظر خیابان، تهران معاصر.

در بررسی ادبیات زیباشناسی دریافت می‌شود که این مقوله بیشتر با واژه «هنر» پیوند خورده است؛ اما با توجه به تلاش انسان برای زیباتر کردن محیط زندگی خود و بهره جستن وی از معماری به عنوان ابزار کهن شکل‌دهی به فضا، در دهه‌های اخیر مقوله «زیباشناسی شهری» نیز مطرح شده است. نظریه‌پردازان بزرگی همچون «کالن»، «لینچ»، «پلیارد»، «بیکن»، «برک» و «لاسوس» به نوبه خود به تحلیل زیباشناسی شهر پرداخته‌اند. آنها معتقد هستند زیبایی شهری متکی به اعتبار معیارهای زیباشناسی است که مقبولیت عام دارد. زمان، تاریخ و ذهنیت مشترک جمعی این معیارهای عینی را تولید می‌کند. خیابان یا به طور تدریجی و در اثر زندگی شهری شکل می‌گیرد که گفته می‌شود محصول اجتماع است و یا به صورت دستوری، با برنامه و نقشه قبلی پی‌افکنند می‌شود که می‌توان آن را محصول حاکمیت شناخت؛ زیبایی خیابان نیز دربردارنده تفکر این دو گروه (اجتماع یا حاکمیت) نسبت به شهر است. علی‌رغم رویکرد ایدئولوژیک مدیریت شهری نسبت به زیباسازی خیابان در دوره جمهوری اسلامی، خیابان‌های شهر تهران صحنه‌ای دلپذیر برای

۲. مراجعه به اسناد کتابخانه‌ای و تحلیل کیفی خیابان جهت ارائه شاخص‌های زیباشناسی منظر خیابان.
 ۳. بررسی منظر یک خیابان در دوره شکوفایی خود در هر دوره از تاریخ تهران معاصر.
 ۴. تفسیر سیاست‌های زیباسازی منظر خیابان‌های منتخب بر پایه معیارهای ارائه شده.

زیباشناسی خیابان

زیباشناسی^۱ یا علم "آنچه زیباست" به بررسی مجموعه‌ای از اصول می‌پردازد که سبب می‌شود بیننده توجه خود را به اثر معطوف داشته و از احساس وحدت و هماهنگی در ادراکات حسی آن لذت برد. این زیبایی جنبه‌های کالبدی شیء را مورد توجه قرار می‌دهد. در قرن ۱۸ میلادی «الکساندر بومگارتن»^۲ واژه زیبا را در مفهوم ادراک و ارزیابی زیبایی به کار برد (ویتیک، ۱۳۸۵). اگرچه زیبایی امری عینی نیست که در خود اثر به صورت مستقل وجود داشته باشد، اما زیباشناسی در حوزه شکل و فرم معنا پیدا می‌کند و توسط ذهن تحلیل می‌شود. لذا هر اثر هنری، کیفیتی مستقل از تحقق معنا و محتوایش در ذهن

تصویر ۱
Pic 1

تصویر ۱: تهران در سال ۱۲۷۰: دورنمای کوه شمیران، دره دارآباد و باغ منظره و جماران: تابلوی رنگ روغن روی بوم: ۷۱×۹۲ سانتیمتر؛ اثر مهدی مهدی الحسینی، مأخذ: کیکاووسی، ۱۳۷۱: ۲۰.
 Pic1: Tehran in 1892; Looking north to Shemiran, Garden of Manzarieh and Jamaran, Oil on canvas by Mehdi MEHDI AL-HOSEINI, 71×92 cm, Source: Keikavousi, 1992: 20.

شهروندان نیست. این در حالی است که قول شهروندان بیشتر از مطلوبیت فضای خیابان در گذشته حکایت دارد (تصویر ۱). منظر خیابان‌های تهران در دوره‌های مختلف چگونه بوده و چه تفاوت‌هایی با هم داشته‌اند که چنین داوری‌هایی از آن منتج می‌شود؟

فرضیه

به نظر می‌رسد زیباشناسی منظر خیابان‌های تهران معاصر، همواره متأثر از زیباشناسی حاکمیت بوده است. اغتشاش بصری شهر تهران در دوره جمهوری اسلامی، ناشی از عدم وجود یک استراتژی مشخص در راستای اهداف منظرسازی خیابان است.

روش پژوهش

بر چهار بخش استوار است:

۱. قبول مفهوم منظر خیابان به مثابه فهم شهروندان از خیابان.

درد: معماری با ابهت و ابعاد بزرگ و تناسب دقیق (بانی مسعود، ۱۳۸۵: ۲۲۰ - ۲۱۵) نماینده قدرت است. در مقابل معماری مدرن ریشه در تمایلات شخصی هر فرد و نشان از حضور سلاطین مختلف در ساماندهی محیط دارد؛ لذا نماینده تعدد آراء است. تاریخ از تمایلات حکومت‌های اقتدارگرایانه، کمونیستی و فاشیستی برای استفاده از معماری کلاسیک در ساماندهی محیط به عنوان زیباشناسی کامل قدرت و تمامیت حکایت می‌کند. • کاربری‌های خیابان نیز به صورت خصوصی و عمومی گروه‌بندی می‌شوند. در حکومت‌های اقتدارگرا تمایل برای استفاده از کاربری‌های دولتی و محدود نظیر ساختمان‌های مختلف حکومتی یا مذهبی در جداره خیابان زیاد است (مانیاگو لامیونیایی، ۱۳۸۸). این تجربه در شهرهای کمونیستی روسیه یا شهرهای آلمان در زمان حکومت نازی‌ها قابل مشاهده و برخلاف شهرهای سنتی است که کاربری‌های مختلف و نامحدود جهت تأمین نیازهای ساکنین در خیابان حضور دارند.

مخاطب دارد و مقید به احساسات مخاطبان نیست، بنابراین اثر هنری با استقلال شکل می‌تواند منشأ بروز احساسات متفاوتی در مخاطبانی باشد که قابل پیش‌بینی نیستند و می‌توانند قرائت‌های متفاوتی از برداشت‌های خود عرضه کنند (نوروزی‌طلب، ۱۳۸۷).

تجربه زیباشناسی در معماری بر روابط انتزاعی شکل‌ها، تعریف فضا و عناصری که آنها را خوشایند و لذت‌بخش می‌سازد مثل ضرباهنگ (ریتم)، رنگ و سایه روشن استوار است (ویتیک، ۱۳۸۵). با توجه به اینکه خیابان فضایی متشکل از معماری‌های مختلف است، لذا زیبایی خیابان در بعد کالبدی آن، مجموعه قواعد شکلی خیابان را در برمی‌گیرد و مؤلفه‌های آن نامحدود است: تناسب جداره، تناسب کف، رنگ، خط آسمان، دید پی در پی، ریتم، هارمونی، سبک معماری، پیش‌آمدگی - فرورفتگی. زیباشناسی خیابان، علم تفسیر مؤلفه‌های صورت‌دهنده به خیابان است. از بارزترین این مؤلفه‌ها می‌توان به سه مورد هندسه، سبک معماری و کاربری خیابان اشاره کرد:

• هندسه خیابان به دو گروه کلی خطی و غیر خطی تقسیم می‌شود. خیابان‌های خطی با شناسه جهت مستقیم اغلب در شهرهای جدید و خیابان‌های غیر خطی با شناسه پیچیده

تصویر ۳

Pic 3

لاله‌زار، خیابانی برای گذر از کهنه به نو

تهران عصر قاجار در انتظار شکوفایی و خیابان‌های آن متأثر از الگوهای غربی و عنصری تجملاتی است. از نمونه‌های آن می‌توان «لاله‌زار» را نام برد. در ۱۲۴۶ شمسی به دستور «ناصرالدین شاه»، شهر از چهار طرف بزرگ شد و باغ لاله‌زار داخل شهر قرار گرفت. وی پس از بازگشت از سفر اول فرنگستان به خیال احداث خیابانی مانند شانزه‌لیزه دستور داد که از میان این باغ خیابان بکشند و زمین‌های اطراف خیابان نیز میان مقربین درگاه تقسیم شود. در سال ۱۲۷۰ شمسی، خیابان لاله‌زار طبق نقشه نجم‌الملک^۲ از گوشه شرقی میدان توپخانه شروع و به سه راه لاله‌زار رسید (اتحادیه، ۱۳۷۷)؛ پس از ساخت خیابان لاله‌زار، نرده‌های باغ خراب و درختان قطع شد.

خیابان لاله‌زار با رونق مغازه‌ها، ساخت خانه‌های اعیان و اشراف و خارجی‌ها به بهترین خیابان دارالخلافه تهران تبدیل شد و محله اروپایی‌نشین تهران به حساب می‌آمد. مغازه‌های مد روز هم چون کنتوار که اجناس خارجی می‌فروخت، خانه فرانسه، تاجرخانه هلندی و

و تاییده، اغلب در شهرهای تاریخی دیده می‌شود. خیابان‌های غیر خطی شهرهای سنتی محصول مداخلات شهروندان در پدیدآمدن شهر و هماهنگ شدن خیابان با نیازهای شهروندان است؛ جایی که لازم باشد خیابان گشوده و جایی که لازم باشد خیابان تنگ می‌شود و از یک هندسه مشخص پیروی نمی‌کند. در مقابل، خیابان‌های خطی از حضور و مداخله یک قدرت واحد حکایت دارد که نیازهای اکثریت جامعه را پیش‌بینی کرده و مطابق یک دستور مشخص به ایجاد خیابان اقدام می‌کند (گیدیون، ۱۳۶۵: ۱۶۵ - ۱۳۲). باید توجه داشت که ساختار شهرهای سنتی همواره بر اساس خیابان‌های غیر خطی نیست. در ایران قدیم، آنجا که حکومت مرکزی اقدام به احداث خیابان می‌کرد معبری مستقیم با هندسه مشخص در شهر پدیدار می‌شد که آن را با نام «گذر» می‌شناسیم.

• سبک معماری در دو قالب کلی کلاسیک و مدرن قابل دسته‌بندی است. معماری کلاسیک ریشه در اساطیر تاریخی تمدن‌ها و نشان از عظمت آبرئسان در به بند کشیدن محیط دارد. علاوه بر این شاخصه‌های کالبدی معماری کلاسیک نیز بر همین موضوع تأکید

پهلوی از خیابان‌های اصلی آن دوره و به دلیل تأثیر ویژه بر معماری و شهرسازی ایران، هم‌اکنون نیز از اهمیت برخوردار است.

در اوایل حکومت پهلوی، سرهنگ بوذرجمهری با اختیار تام، قدرت کامل و چاشنی نظامی‌گری برای احداث خیابان پهلوی از محدوده خیابان شاه رضا (انقلاب - ضلع شمالی حصار تهران) تا خیابان شوش (ضلع جنوبی حصار تهران) به تخریب باقیمانده‌های حصار ناصری و خانه‌ها و باغ‌ها پرداخت و پهلوی جای نام‌های باغ جنت، امیریه، باغ انگوری و جناب وزیر را گرفت (شهپازی، ۱۳۸۵: ۳۸). «رضاخان» در سال ۱۳۰۷ برای اتصال دو کاخ سعدآباد (شمال) و کاخ مرمر (جنوب) دستور ساخت قسمت دوم خیابان پهلوی را به مهندس «فردوسی» ابلاغ کرد؛ وی در کاخ سعدآباد به مهندس گفت اینجا یک سنگ بگذار، رفت جلوتر باز گفت یک سنگ بگذار، همین‌طور رفت تا قنات باغ فردوس، آنجا دیگر رضاخان گفت همین راه را بگیر برو تا تهران (مستوفی، ۱۳۸۴: ۶۸). در همین سال سرهنگ بوذرجمهری برای نخستین بار ضوابطی را جهت احداث بنا در دو سوی این خیابان تصویب و اجرا کرد. این آیین‌نامه نمای ساختمان و نوع مصالح و تعداد طبقات و شیوه کار

اداره پست، همه در خیابان فرنگی تهران ساخته شدند (سعدوندیان، ۱۳۶۸: ۲۵). در حدود ۱۲۶۸ شمسی خط واگن اسبی در شرق خیابان تا امتداد شمالی باغ لاله‌زار امتداد یافت که خود موجب ترقی و پیشرفت ناحیه شمالی باغ لاله‌زار^۴ (لاله‌زار نو امروز) شد. به دنبال آن برخلاف سایر خیابان‌ها که با فانوس‌های نفتی و مدتی هم با چراغ‌های گازی روشن می‌شد در سال ۱۲۷۰ لاله‌زار اولین خیابانی بود که صاحب چراغ برقی شد (اصلاحی، ۱۳۷۲). پس از آن در مدت ۳۰ سال تا پایان دوره ناصری خانه‌های بسیاری از رجال^۵، سفارتخانه‌ها، تماشاخانه‌ها، کافه‌ها، هتل‌ها، مدرسه دخترانه، درمانگاه میسیونرهای فرانسوی و کلیسای کاتولیک در آن جای گرفتند (سعدوندیان، ۱۳۶۸). خیابان لاله‌زار به عنوان ویتترین شهر فرنگ برای تهران و تقلیدی از خیابان‌های مفرح اروپایی با هندسه دستوری، معماری التقاطی و کاربری‌های دولتی - خصوصی در پی تغییر فرهنگ خیابان نزد دولتمردان و شهروندان است (تصویر ۲).

تصویر ۴

Pic 4

تصویر ۳: خیابان پهلوی (۱۳۱۰) از اولین خیابان‌های دستوری شهر تهران با ضوابط و قوانین از پیش تعیین شده مدیریت شهری. مأخذ: آقایی، ۱۳۹۰: ۱۱۶.

Pic3: Pahlavi Street (1932) one of the first order streets of Tehran with the predetermined terms and conditions of the urban management, Source: Aghaie, 2011: 116.

تصویر ۴: بولوار الیزابت (۱۳۴۰) محمول نگاه سرمایه‌داری به شهر و شاخص ترویج فرهنگ روشنفکری به سبک غربی در تهران. مأخذ: تهامی، ۱۳۸۶: ۹۷.

Pic4: Elizabeth Boulevard (1961) product of a capitalist point to the city and characteristic of propagation of Western-style intellectual culture in Tehran, Source: Tahami, 2007: 97.

را به لحاظ معماری و ساخت تعیین می‌کرد. مقرراتی که بعدها شالوده ضوابط شهرداری تهران و دیگر شهرها برای صدور پروانه ساخت و ایجاد بنا شد (تصویر ۳). به دنبال آن اولین نقشه دگرگونی تهران در ۱۳۰۹ شمسی به عنوان نقشه خیابان‌ها توسط مجلس شورای ملی تصویب و خیابان پهلوی قیرویزی شد تا اینکه در ۱۳۱۱ شمسی پیش از ورود «ملک فیصل» پادشاه عربستان به تهران، خیابان پهلوی همانند سایر خیابان‌های قدیمی شهر، آسفالت شد. در سال ۱۳۱۲ دو طرف خیابان پهلوی را چنار کاشتند و برای آبیاری آنها در سه راه زعفرانیه دو حلقه چاه حفر کردند. مهمترین بناهای آن دوره در خیابان پهلوی به سبک ملی - باستانی ایرانی یا کلاسیک اروپایی بود (عدل، ۱۳۷۵) که مهمترین آنها ایستگاه راه‌آهن تهران و خانه پروفیسور عدل بود و به ترتیب توسط «ولادیسلاو ولادیسلاوویچ گاردیتسکی» معمار اکراینی در ۲۳ مهرماه سال ۱۳۰۶ و «مارکوف» معمار روسی در سال ۱۳۱۰ ساخته شدند.

نمای خیابان با ردیف دکان‌ها و مغازه‌ها در کنار پیاده‌رو، از قبل تعریف شده بود؛

پهلوی^۶، خیابانی برای ورود نوگرایی^۷ وارداتی

دوره پهلوی اول، عصر آغاز تغییرات وسیع در تهران است. «بلدیه» یا «شهرداری» به عنوان مجری معماری در این دوره به سازمانی قدرتمند تبدیل شد و نظریات حکومت را در قالب قوانین و دستورالعمل‌های پی در پی و برخلاف نظام سنتی مبتنی بر ضوابط دینی - عرفی بر شهر حاکم کرد.

سرهنگ بوذرجمهری^۸ شهردار تهران در عصر رضاخان به مرد اول خیابان‌های تهران بدل شد و دو خیابان چلیپایی بوذرجمهری (۱۵ خرداد) و اکبرآباد (خیام) را از میان بافت کهن عبور داد. این حرکت نشان اولین اقدامات شهری نو را بر چهره شهر ایرانی زد. مالکان موظف شدند حداقل نمای دو طبقه را بسازند و مانند یک ساختمان کامل در آن درب و پنجره تعبیه کنند. در ۱۳۱۶ شمسی، اولین نقشه شهرسازی تهیه و براساس آن دروازه‌ها و نمادهای قاجاری از اطراف میدان توپخانه حذف شد و باغ ملی و میدان مشق جای خویش را به وزارت خارجه، پست خانه، شهربانی‌کل کشور، بانک ملی داد (کیانی، ۱۳۸۳: ۳۸-۲۶).

تصویر ۲

Pic 2

ساخته شد. ساخت برج مسکونی سامان در ضلع شمالی بولوار کشاورز در سال ۱۳۴۹ آغاز و در آن برای اولین بار از عناصر پیش ساخته استفاده شد (مختاری و طالقانی، ۱۳۸۸: ۳۹). ساخت بناهای مدرن دولتی همچون دانشگاه تهران، برج‌های مسکونی، کاشت مجدد درختان به صورت منظم و هرس کردن آن به سبک اروپایی، بولوار الیزابت را به خیابانی نو برای تجمع قشر مرفه جامعه بدل کرد (شهریاف، ۱۳۵۷: ۹۸). پارک فرح (لاله) که در سال ۱۳۴۵ در اراضی اسب‌دوانی جلالیه بنا شد، سینما بولوار، ساختمان وزارت کشاورزی، شرکت ملی نفت ایران و میدان ولیعهد (ولیعصر) از دیگر کاربری‌های مهم این دوره در محدوده خیابان است (ایوانف، ۱۳۵۶: ۱۲۹).

شکل‌گیری بولوار الیزابت در حاشیه آب کرج و کاربری‌های متنوع با معماری مدرن آن حاکی از پایگاه اجتماعی در نظر گرفته شده برای این خیابان حکایت می‌کند. بازگشت دانشجویان اعزامی به خارج از کشور و مشارکت آنها در ساختن بناها و بدنه آن، گونه‌ای جدید از خیابان را در شهر تهران به ظهور رساند (تصویر ۴). کاربری‌های وابسته به اقتصاد سرمایه‌داری (دولتی و خصوصی)، معماری مدرن، حضور قشر اجتماعی روشنفکر، منظره‌سازی سبز و تلفیق تفرج با عبور، مهمترین ویژگی‌های خیابان در تهران عصر پهلوی دوم است. به طور کلی می‌توان خیابان‌های تهران در دوره پهلوی دوم را محصولی روشنفکرانه از قشر تحصیلکرده جامعه دانست که به دنبال کشف بسترهای تجدخواهی در تهران شکل گرفت. سال ۱۳۵۷، زمانی که تحولات سیاسی ایران به اوج خود رسید، این خیابان‌ها محل تعامل و ظهور تضادهای سیاسی و اجتماعی شد و خیابان به عنوان رسانه اجتماعی، نقشی نوین بر عهده گرفت.

سعادت آباد، خیابانی برای رسیدن به ...

پس از پیروزی انقلاب اسلامی با افزایش رویکردهای استقلال طلبانه - عدالت خواهانه، ارتباط مشاوران معماری و شهرسازی خارجی با ایران قطع و متعاقب آن شرایط جنگی حاکم بر کشور و بازسازی خرابی‌های ناشی از آن باعث شد ابعاد کیفی منظر شهری در سایه قرار گیرد. شهرسازان این دوران با رویکرد اجتماعی - اقتصادی، درصددار کردن ساکنان برآمدند و جنبه‌های معنایی و زیباشناختی خیابان در سایه قرار گرفت: "یک شهر از دو عنصر اصلی توده ساختمانی و فضا تشکیل شده است و تفاوت شهرها، از نحوه ترکیب و مقدار توده‌های ساختمانی و فضا بوجود می‌آیند" (آمودراه، ۱۳۷۶: ۱۸-۱۳).

ورودی‌شاخص با ستون‌های بلند، فاصله گرفتن کف ساختمان از زمین و استفاده از عناصر خطی عمودی از ویژگی‌های عمده نمای بدنه خیابان‌های این دوره هستند. آنچه از تاریخ احداث این خیابان‌ها برمی‌آید توجه ویژه بر امتداد مستقیم، عرض مساوی، رعایت هندسه دقیق و اهمیت نمای جداره خیابان در تعریف شخصیت آن است. می‌توان چنین پنداشت در اندیشه آن دوران، خیابان مستقیم با معماری کلاسیک دلالت بر فضای حکومتی خیابان دارد. همچنین رضاخان به تبعیت از «هیتلر» به ایجاد فضاهای فاشیستی و قدرت طلبانه در شهر دست زد؛ شبکه‌های شطرنجی متشکل از خیابان‌های جدید به میادین بزرگ شهر منتهی و خیابان به عنوان «لبه‌ای» قدرتمند در شهر مطرح شد. نظم حداکثری در جزئیات نما، اجرای دقیق معماری بنا، احداث عناصر عظیم و بزرگ مقیاس در وسط میادین به قصد ایجاد نقطه دید ثابت و ساخت بناهای دولتی و عمومی در اطراف خیابان از جمله شاخص‌ترین ویژگی‌های معماری خیابان در دوره پهلوی اول به شمار می‌رود.

الیزابت، خیابانی برای حضور نوآوری در تهران

پس از برکناری رضاخان در سال ۱۳۲۰، تهیه طرح‌های هادی در سال‌های ۱۳۲۷ و تهیه طرح جامع تهران در سال ۱۳۴۷ از مهم‌ترین اقدامات شهری دوره پهلوی دوم محسوب می‌شود (شیشه، ۱۳۸۳). دولت پهلوی دوم بر آن بود تا چهره شهر را نه بر مبنای تفکر و تحول درونی، بلکه براساس اندیشه و تعابیر غربی دگرگون سازد. لذا قوانین شهری طرح جامع تهران، الگوی جدیدی را پیشنهاد کرد که ارتباط چندانی با گونه‌های متداول در تهران نداشت و بافت درونی شهر را نیز تحت تأثیر قرار می‌داد (میرمقتدایی و طالبی، ۱۳۸۵). بولوار الیزابت محصول اولین طرح جامع تهران است که در دوران حکومت پهلوی دوم شاخصی برای سنجش نوآوری شهر تهران محسوب می‌شد.

بولوار الیزابت با آب کرج، خیابان ساخته شده در حاشیه نهری منشعب از رودخانه کرج بود که به سمت اراضی بهجت آباد حرکت کرده و از این اراضی به سمت دارالخلافه تهران امتداد می‌یافت. اراضی این ناحیه به «جلال‌الدوله» پسر «مسعود میرزا ظل‌السلطان» فرزند ناصرالدین شاه تعلق داشت و به «جلالیه» معروف بود. تا قبل از سال‌های ۱۳۳۰ به علت عدم امکان سوارشدن آب به اراضی شمالی این رودخانه، در ضلع شمالی آن هیچ‌گونه ساخت و سازی صورت نگرفت (بانی مسعود، ۱۳۸۸: ۶۷). در سال‌های دهه ۴۰ با تشویق بخش خصوصی در آپارتمان‌سازی به تدریج مجتمع‌ها و برج‌های بلند مسکونی در این ناحیه

تصویر ۲: خیابان لاله‌زار به
مثابه ویتربین شهر فرنگ
درصدد تغییر فرهنگ
شهرنشینی نزد دولتمردان
و شهروندان تهرانی. ماخذ:
تهامی، ۱۳۸۶: ۵۲-۵۳.

Pic2: Lalehzar Street as
Showcase of a «Western
City» with attempt to change
the culture of the urban
population among government
and citizens. Source:
Tahami, 2007: 52-53.

فروشی‌ها و تنقلاتی که زمینه اصلی تفرج به سبک ایرانی است به کارکرد تفریحی و مقیاس شهری خیابان تأکید می‌کند.

هندسسه قاطع برای اجزاء، معماری بازاری، همجواری تعریف نشده کاربری‌های متنوع و بی‌توجهی به کلیت خیابان حاکی از بی‌برنامگی مدیریت شهری در خیابان‌های تهران است. با چنین نگرشی، خیابان‌های زیادی پدید آمد که فاقد نظام روشن هدایت سیمای آن بود. میل به حفظ هویت، شعارهای انقلابی و بازگشت به گذشته فرهنگی سبب رواج رویکرد فرم‌گرا و شکلی با معماری «بساژ بفروشی» در تهران شده است. خیابان‌های امروز تهران محصول تقابل نیروهای حاضر در شهر تهران و قوانین قدیمی است که یکدیگر را خنثی می‌کنند.

نتیجه‌گیری

زیباشناسی خیابان، دانش تحلیل منظر خیابان و معیار اصلی تشخیص آن "تنوع" در سیمای خیابان است. هرچه میزان تنوع در مؤلفه‌های زیبایی خیابان بیشتر باشد به معنای غلبه اراده "اجتماع" نسبت به "حاکمیت" در منظر خیابان است. البته باید توجه داشت حضور حداکثری اجتماع و حداقلی حاکمیت الزاماً دربردارنده بار مثبت نبوده و ممکن است با بر هم زدن قواعد و معیارهای کالبدی زیباشناسانه به اغتشاش بصری بیانجامد.

خیابان	هندسسه غالب	معماری خیابان	کاربری غالب خیابان	زیباسازی
لاله‌زار	خطی - کم عرض	التقاطی	فرهنگی	کل‌نگر و هدفمند
پهلوی	خطی - عریض	کلاسیک	حکومتی	کل‌نگر و هدفمند
الیزابت	خطی - بسیار عریض	مدرن	فرامتی	کل‌نگر و هدفمند
سعادت‌آباد	خطی - عریض	بازاری	مسکونی	جزء‌نگر و بدون هدف

تحلیل زیباشناسی منظر خیابان‌های چهار دوره تاریخی تهران می‌رساند که:

- زیباسازی خیابان‌های تهران در دوره قاجار هدف فرهنگی داشت: تغییر مفهوم خیابان از یک خاستگاه اجتماعی به یک خاستگاه سیاسی؛ و راهبرد آن احداث خیابان به سبک غربی بود.
- زیباسازی خیابان‌های تهران در دوره پهلوی اول هدف سیاسی داشت: ترویج روحیه ملی‌گرایی؛ و راهبرد آن نوآوری (مدرنیزاسیون) خیابان بود.

در این نگرش خیابان کارگر که در مرکز فعلیتی، اقتصادی و فرهنگی شهر تهران واقع شده، فاقد ارزش فضایی شناخته می‌شود: "مهمترین کار طراحی شهری، ترتیب و تنظیم ساختار شهر است که به صورت توده و فضا جلوه‌گر می‌شود... خیابان کارگر جنوبی که بر مسیر قلعه و خندق تهران دوره ناصری احداث شد جزئی از ساخت اصلی تهران مرکزی، اما فاقد ارزش‌های فضایی است" (توسلی، ۱۳۷۹: ۷-۵). در طرح جامع^{۱۱} به عنوان آخرین سند رسمی تهیه شده برای شهر تهران، محورهای شهری، گذرگاه‌هایی تعریف شده‌اند که ضمن تسهیل امکان حرکت و جابجایی، از عملکردهای ویژه، با مقیاس‌های بالای شهری در پیرامون خود برخوردارند؛ محورهای طبیعی در امتداد رود-دره‌ها، محورهای عملکردی و حرکتی و محورهای پیونددهنده از تقسیم‌بندی آنهاست (سند اصلی مصوب طرح جامع تهران، ۱۳۸۶: ۶۴). در این تفسیر، وجه عملکردی آن و قابلیت عبور از خیابان مهمترین اصل در طبقه‌بندی خیابان به شمار می‌رود. پس از آن امکان استقرار کاربری‌ها با مقیاس‌های مختلف نقش مهم تعیین رتبه خیابان را بر عهده دارد. در ادبیات علمی، دانشگاهی و حرفه‌ای حاکم بر طرح جامع هیچ نشانی از خیابان به عنوان فضای زندگی انسان‌ها دیده نمی‌شود. این در حالی است که "خیابان به مثابه رسانه" در سال‌های پیروزی انقلاب اسلامی و پس از آن به کلی از دید متخصصان ایرانی دور مانده است.

خیابان «سعادت‌آباد» در تقسیم‌بندی طرح جامع در گروه محورهای پیونددهنده جای می‌گیرد. محور سعادت‌آباد از بزرگراه نیایش تا بزرگراه اوین به عنوان محور اصلی و تغذیه‌کننده در نظر گرفته شده است. در بررسی بافت‌های مسکونی محله سعادت‌آباد الگویی از فضاهای خالی در درون بافت‌ها شکل گرفته‌اند که می‌توان آن را «الگوی شطرنجی» نامید؛ الگوهایی که بلوک‌ها از چهار طرف به شبکه دسترسی دارند و همه مسیرها به هم مرتبط هستند (مهندسین مشاور سراوند، ۱۳۸۱). در خیابان سعادت‌آباد بالاتر از میدان کاج در دو طرف خیابان انواع مغازه‌ها، رستوران‌ها، املاک مسکن، آموزشگاه موسیقی، بانک‌ها، بیمارستان، مدرسه و آمبیه‌فروشی به چشم می‌خورد. به نظر می‌رسد که نه تنها ساکنان محله بلکه افرادی از مناطق دیگر شهر نیز برای تفریح، تفرج و خرید مرتباً در این خیابان در حال تردد هستند (تصویر ۵). کاربری‌های شاخصی همچون مسجدالرسول و مسجد قدس، مجتمع فنی تهران، شهرداری منطقه ۲، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی دانشگاه علامه طباطبایی، دانشگاه امام صادق، بیمارستان شهید مدرس، پارک سعادت‌آباد در این خیابان جای گرفته‌اند که معماری آنها سبک رایج معماری بازاری تهران است. راسته اغذیه

- زیباسازی خیابان‌های تهران در دوره پهلوی دوم هدف اقتصادی داشت: ظهور سرمایه‌داران مدرن؛ و راهبرد آن نوآوری (مدرنیزاسیون) خیابان بود.
 - زیباسازی خیابان‌های تهران در دوره انقلاب اسلامی هدف اعتقادی دارد اما بدون استراتژی و به دنبال اقدامات تزئینی و جزء نگر است ■

پی‌نوشت

۱. Alexander BAUMGARTEN / Aesthetics (۱۷۱۴-۱۷۱۴) / ۳-۴ / ۱۲۷۰ شمسی / ۴ لاله‌زار نو امروز / ۵ از جمله علاءالدوله، کشیکچی باشی، نواب انیس‌الدوله، نیرالملک، باغ مخبرالدوله / ۶ ولیعصر / Modernism / Modernisation / ۸ اقدامات او را می‌توان با «هوسمان» در حکومت ناپلئون سوم مقایسه کرد. / ۹ بولوار کشاورز / ۱۰ Modernisation / ۱۱ لازم به توضیح است که تهیه سندهای شهری با مقیاس بزرگ همچون طرح جامع، در دهه‌های ۶۰ و ۷۰ در غرب رواج داشت و امروزه روشی منسوخ تلقی می‌شود. اما با این حال مدیریت شهری تهران و برخی مهندسان مشاور و متخصصان تهیه چنین سندهایی را برای مدیریت شهر ضروری می‌دانند.

• عدل، شهریار. (۱۳۷۵). *تهران پایتخت دویست ساله*. ترجمه: ابولحسن سروقد مقدم، احمد سیدی و فاطمه وثوقی خزابی. تهران: انتشارات انجمن ایران‌شناسی فرانسه در تهران.
 • کیاکاوسی، نعمت‌الله. (۱۳۷۱). *گلگشت در نگارستان: گلچینی از آثار نقاشی موزه هنرهای زیبا - سعیدآباد*. تهران: انتشارات نگار.
 • کیانی، مصطفی. (۱۳۸۳). *معماری دوره پهلوی اول: دگرگونی اندیشه‌ها، پیدایش و شکل‌گیری معماری دوره بیست ساله معاصر ایران*. تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
 • کیدیون، زیگفرد. (۱۳۶۵). *فضا، زمان و معماری: رشد یک سنت جدید*. ترجمه: منوچهر مزینی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
 • مانیگاو لامیونیاپی، ویتوریو. (۱۳۸۸). *دانشنامه معماری قرن بیستم*. ترجمه: ضیاءالدین جاوید. تهران: نشر افراز.
 • مختاری طالقانی، اسکندر. (۱۳۸۸). *تلفیق مدرنیسم و معماری ایرانی*. تهران: نشر بیتا.
 • مستوفی، عبدالله. (۱۳۸۴). *شرح زندگانی من: تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه*. تهران: انتشارات هرمس.
 • مهندسین مشاور آمودراه. (۱۳۷۶). *مطالعات حمل و نقل و ترافیک در تهیه طرح‌های تفصیلی*. تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، چاپ اول.
 • مهندسین مشاور سرواند. (۱۳۸۱). *الگوی توسعه منطقه ۲ تهران*.
 • میرمقتدایی، مهسا و طالبی، ژاله. (۱۳۸۵). *هویت کالبدی شهر: مطالعه موردی تهران*. تهران: انتشارات مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن.
 • نوروزی‌طلب، علیرضا. (پاییز و زمستان ۱۳۸۷). *نظریه فرمال، اساس نقد، تفسیر و فهم آثار هنری*. مجله باغ نظر (۵): ۸۸-۶۹.
 • ویتیک، آرنولد. (پاییز ۱۳۸۵). *مبانی زیبایی‌شناسی در محیط شهری*. ترجمه: جواد مهدی‌زاده، مجله جستارهای شهرسازی، (۱۸ و ۱۷): ۲۸-۳۹.

تصویر ۵

Pic 5

• Shahbazi, D. (2006). *Bargha-ie az tarikh-e Tehran* [Pages from history of Tehran]. Tehran: Markaz-e Nashr-e Pajhushha-ye Iranshenasi.
 • Shahribaf, J. (1978). *Gusheh-ie az tarikh-e ejtemaie-ye Tehran-e ghadim* [A fragment of the social history of old Tehran]. Tehran: Amirkabir.
 • Shieh, E. (2004). *Shahrsazi dar asr-e Pahlavi-ye dovom (1941-1978)* [Urbanism in the age of Pahlavi II (1941-1978)]. *Journal of Memari Va Farhang* (18-19): 6-21.
 • Tahami, D. & Abrishami, F. (2007). *Gozari bar Tehran: axha-ye yek ghamr-e Tehran* [A look at Tehran: a century of Tehran photos]. Tehran: Mirdashti.
 • Tavasoli, M. (2000). *Tarahi-ye shari-ye kiaban-e Kargar* [Kargar Street urban planning]. Tehran: Sherkat-e Omran va Behsasi-ye Shahri.
 • Whittick, A. (2006). Translated by Madizadeh, J. *Journal of Jostarha-ye shahrsazi* (17-18): 28-38.

فهرست منابع

• آقایی، مجتبی. (۱۳۹۰). *طهران: عکس‌هایی از تهران قدیم و نگاه‌ی تطبیقی به تهران قدیم و امروز (۱۳۴۱ تا ۱۳۹۰)*. جلد اول، تهران: سازمان زیباسازی شهر تهران.
 • اتحادیه، منصوره. (۱۳۷۷). *اینجا طهران است: مجموعه مقالاتی درباره طهران ۱۳۴۴ - ۱۳۶۹ هجری قمری*. ویرایش: مصطفی زمانی‌نیا. تهران: نشر تاریخ ایران.
 • اصلانی، محمدرضا. (۱۳۷۲). *کتاب تهران*. جلد سوم، تهران: نشر روشنگران.
 • ایوانف، میخائیل سرگی بویچ. (۱۳۵۶). *تاریخ نوین ایران*. ترجمه: هوشنگ تیزابی. تهران: نشر بیتا.
 • بانی‌مسعود، امیر. (۱۳۸۵). *تاریخ معماری غرب از عهد باستان تا مکتب شیگاوو*. تهران: نشر خاک.
 • توسلی، محمود. (۱۳۷۹). *طراحی شهری خیابان کارگر*. تهران: شرکت عمران و بهسازی شهری.
 • تهلمی، داریوش و ابریشمی، فرشاد. (۱۳۸۶). *گذری بر طهران: عکس‌های یک قرن تهران (۱۲۵۰ تا ۱۳۵۰)*. تهران: انتشارات میردشتی.
 • سعدوندیان، سیروس. (۱۳۶۸). *آمار دارالخلافه تهران: اسنادی از تاریخ اجتماعی تهران در عصر قاجار*. تهران: نشر تاریخ ایران.
 • *سند اصلی مصوب طرح جامع شهر تهران*. (۱۳۸۶). پیوست ۶ (تعاریف و کلید واژه‌ها).
 • شهپازی، داریوش. (۱۳۸۵). *برگ‌هایی از تاریخ تهران*. تهران: مرکز نشر پژوهش‌های ایران‌شناسی.
 • شه‌ریباف، جعفر. (۱۳۵۷). *گوشه‌های از تاریخ اجتماعی تهران قدیم*. تهران: نشر امیرکبیر.
 • شیعه، اسماعیل. (۱۳۸۳). *شهرسازی در عصر پهلوی دوم (۱۳۵۷-۱۳۲۰)*. مجله معماری و فرهنگ، (۱۸ و ۱۹): ۲۱-۶.

Aesthetics of Streetscapes in the City of Tehran

Mohammad Atashinbar,
Ph.D Student in Land-
scape Architecture, Uni-
versity of Tehran, Iran.
atashinbar@ut.ac.ir

Management of Tehran's Streetscapes through Four Epochs

Abstract: After Agha Mohammad Khan Qadjâr chose Tehran as Iran capital, major changes occurred in Tehran. One of the strategic elements in this development was "street" role, which was recognized as an investment key for City management to participate in this improvement. Streets were more enhanced and developed by creating more favorable impression of the city, which has a direct relationship with the beauty of the streets.

Contemporary Tehran (1850 – 2012) in its four historical periods (Qadjâr, Pahlavi I, Pahlavi II and the Islamic Republic) has experienced different visions in City management. Aesthetics street landscape of Tehran has been seeking for strategies of those visions in construction and management of the street. Many believe that Tehran has visual disturbance, while aesthetics street landscape of Tehran can present the strategy of getting out of those known illness.

Hypothesis

It appears that aesthetic authorities have always influenced aesthetics street landscape of contemporary Tehran. Having no clear strategy in street landscape has caused the visual disturbance creation in the period of the Islamic Republic (1978 till now).

Methods

This research is based on followings:

1. Recognizing street landscape as citizen's perception of street.
2. Referring to official documents and qualitative analysis of the streets for presenting the aesthetic street landscape criteria.
3. Analyzing one of the well-established landscape streets in each era.
4. Aesthetics street landscape Interpretation policies based on criteria provided in the selected streets.

Keywords: Aesthetics, Street Landscape, Contemporary Tehran.

Reference list

• Adle, Ch. (1996). *Tehran: capitale bicentenaire*. Translated from French by Sarvghad Moghadam, A., Seyedi, A. & Vosughi Khazae, F. Tehran: Institut Francais de recherche en Iran.

- Aghae, M. (2011). *Tehran : axhaee az Tehran-e ghadim* [Tehran: the photos of old Tehran]. Tehran : Organization of Tehran beautification.
- Amood Rah Consulting Engineers. (1997). *Motaleat-e haml va naghli va terafic dar tahi-ye tarha-ye tafsili* [Transport and traffic studies in preparing detailed plans]. Tehran: Sherkat-e pardazesh va barnamerizi-ye shahri.
- Aslani, M. (1993). *Ketab-e Tehran* [The book of Tehran]. Tehran: Roshangaran.
- Banimasoud, A. (2006). *Tarikh-e memari-ye gharb: Az ahd-e bastan ta maktab-e Chicago* [A history of western architecture: from the ancients to the Chicago school]. Tehran: Khak.
- Etehadieh, M. (1998). *Inja Tehran ast* [Here is Tehran]. Tehran: Tarikh-e Iran.
- Giedion, S. (2006). *Space, time and architecture: the growth of a new tradition*. Translated from English by Mazini, M. Tehran : Elmi va Farhangi.
- Ivanov, M. S. (1977). *History of modern Iran*. Translated by Tizabi, H. Tehran: Bitā.
- Keikavusi, N. (1992). *Golchini az aasar-e naghashi-ye muze-ye honarha-ye ziba- Saadabad* [Selection of works of painting, Museum of fine arts, Saadabad Palace]. Tehran : Negar.
- Kiani, M. (2004). *Memari-ye dore-ye Pahlavi aval* [The architecture of first Pahlavi era]. Tehran : Moasese-ye moteleat tarikh-e moaser-e Iran.
- Magnago Lampugnani, V. (2009). *Hatje-Lexikon der Architektur des 20* [The encyclopedia of 20th century architecture]. Translated by Javid, Z. Tehan: Afraz.
- Mirmoghtadaee, M. & Talebi, Jh. (2006). *Hoviat-e kalbodi-ye shahr : Motaleye moedi Tehran* [The physical identity of the city: Tehran case study]. Tehran : Markaz-e tahghihat sakhteman va maskan.
- Mokhtari Taleghani, E. (2009). *Talfigh-e modernism va memari-ye Irani* [Combining modernism and Persian architecture]. Tehran: Bitā.
- Mostofi, A. (2005). *Sharh-e zendegani-ye man : Tarikh-e ejtemaie va edari-ye dore-ye Qajariye* [Description of My Life: The Social and administrative History of the Qajar era]. Tehran: Hermes.
- Noroozitalab, A. (2008). *Formalistic Approach as the Basis of Criticism in Arts (artistic criticism)*. *Journal of Bag-e Nazar*, 5(10): 69-88.
- Saadvandian, S. (1989). *Amar-e darolkhalaf-e Tehran : Asnadi az tarikh-e Tehran dar asr-e Qajar* [Stats of Tehran Capital: Documents of the Social History of Tehran in Qajar era]. Tehran: Tarikh-e Iran.

تصویر ۵ : خیابان سعادت آباد (۱۳۹۱) با کاربری‌های متنوع در مقیاس شهری و معماری بازاری محصول نبود استراتژی مشخص در هدایت سیمای خیابان‌های تهران. عکس: محمد آتشین‌بار، ۱۳۹۱.

Pic5: Saadat -Abad Street (2012) with a variety of functions in urban scale and current (ordinary) architectural, lack of clear strategy guiding the image of Tehran streets, Photo by Mohammad Atashinbar, 2012.